

Сибіга С. Е.,

здобувач кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ВІДСТУПНЕ У ПРАВІ ДАВНЬОГО РИМУ

Відступне є одним зі способів припинення зобов'язання. Під відступним розуміють задоволення інтересу кредитора шляхом надання замість об'єкта виконання – іншої майнової цінності. У давньому Римі передання відступного (*datio in solutum*) допускалося, за загальним правилом, тільки за згодою кредитора. Як наголошено в Дигестах «...без згоди кредитора одна річ не може бути надана замість іншої для виконання зобов'язання» (Dig. 12. 1. 2. 1). Цей факт дає підстави для висновку про те, що заміна виконання (*datio in solutum*) у римському праві становила собою самостійний договір.

У той же час варто зауважити, що у 535 році імператор Юстиніан як виняток із загального правила запровадив так звану *datio in solutum necessaria* – обов'язкову заміну виконання (Nov. 4, 3). Сутність установленого Юстиніаном правила полягала в тому, що у разі, коли боржник не мав грошей, щоб повернути свій борг кредиторіві, але володів нерухомістю, для продажу якої було важко знайти покупця, то кредитор

повинен був прийняти нерухомість замість належних йому грошей. Т. О. Волкова характеризує цей указ імператора як спробу врятувати візантійську економіку, яка на той час поступово занепадала [1, с. 16].

Становить інтерес суб'єктивний момент при переданні відступного, на який звертає увагу Г. Дєрнбург. Учений зауважує, що «дія слугує «заміною виконання» тільки в тому випадку, коли вона викликана *наміром погасити борг*. Інакше справа стоїть, коли боржник продасть кредиторів якусь річ з метою перетворити товар на гроші, і в той же час погодиться з ним стосовно зарахування купівельної ціни за свій борг. У подібному випадку, якщо в подальшому виявиться, що зобов'язання не існувало, уявний боржник не має права вимагати повернення товару шляхом кондикції, яка могла б мати місце при *datio in solutum*; тут йому належить тільки право вимагати сплати купівельної ціни» [2, с. 155].

Сабініанці і Прокуліанці дискутували між собою стосовно юридичних наслідків відступного: перші вважали, що *datio in solutum* припиняє зобов'язання *ipso iure* (в силу самого права), тоді як другі наполягали на тому, що *datio in solutum* може бути лише підставою для застосування ексцепції (тобто припиняє зобов'язання лише *ope exceptionis*). Про цей спір згадує Гай в Інституціях (Gai. 3, 168). За свідченням Г. Дєрнбурга, точка зору Сабініанців стала панівною уже в язичницький період імперії і в подальшому була сприйнята Юстиніаном [2, с. 155].

Зазначена дискусія, однак, тісно пов'язана із проблемою прикладного характеру, яка так і не знайшла однозначного вирішення в Дигестах, а саме із проблемою правових наслідків евікції (*evictio*) відступного. Так, перед римськими юристами постало питання: якщо річ, котра була передана кредиторів як відступне, у подальшому була відсуджена в нього третьою особою на підставах, що існували до передання відступного, то які наслідки мають настати? Якщо постати на позицію Сабініанців, згідно з якою відступне діє *ipso iure*, то закономірним буде висновок, що припинене зобов'язання не поновлюється, адже те, що припинилося *ipso iure*, – втрачає юридичну силу раз і назавжди. Відповідно, належним способом захисту в такому випадку слід визнати пред'явлення до боржника (що передав відступне) вимоги про відшкодування інтересу, на зразок тієї, що пред'являється до продавця у разі евікції проданого товару. Так, у Кодексі Юстиніана читаємо: «Якщо земля була передана тобі в рахунок боргу, а перед тим її було заставлено іншим кредиторам, то

застава не скасовується. Тож, якщо ти мусиш зазнати евікції на цій підставі, ти матимеш преторський позов проти боржника, оскільки договір такого роду подібний до купівлі» (С. 8. 45. 4). У цьому уривку становище кредитора, який прийняв відступне, уподібнюється до становища покупця, так, наче кредитор придбав відступне в обмін на те виконання, що йому належало відповідно до змісту первісного зобов'язання. Зважаючи на це, і позовний захист за таких умов надавався кредиторіві за аналогією із позовним захистом покупця.

Якщо ж прийняти точку зору Прокуліанців, то висновок слідує принципово інший. З одного боку, боржник, який передав кредиторіві відступне, одержує змогу посилатися на ексцепцію, тобто заперечувати проти вимоги кредитора, обґрунтовуючи це заперечення тим фактом, що кредитор уже отримав задоволення. Проте, з іншого боку, кредитор, у якого відступне було відсуджено, своєю чергою здобуває змогу висунути контр-заперечення (реплікацію) і тим самим звести нанівець юридичне значення ексцепції. Відповідно, за таких обставин первісне зобов'язання слід було б вважати поновленим, так наче б воно й не припинилося. Мартіан у третій книзі «Правил» писав, що «якщо хто-небудь на виконання зобов'язання надав кредиторіві за його згодою одну річ замість іншої і передана річ підпала під евікцію, то залишається колишнє зобов'язання» (Dig. 46. 3. 46).

Наявність у Дигестах висловлювань на користь обох точок зору пояснювалась романістами по-різному. Деякі вчені, намагаючись примирити протилежні погляди, доходили висновку, що в подібній ситуації кредитор мав право обирати, яким способом захисту скористатися: або вимагати виконання первісного зобов'язання, або вимагати відшкодування інтересу за аналогією із позовом покупця із евікції. Проте, на наш погляд, варто погодитися із точкою зору, згідно з якою кредитор у разі евікції речі, переданої як відступне, має право вимагати тільки відшкодування інтересу. У протилежному разі, якщо припустити, що первісне зобов'язання в такому випадку може поновлюватись, то це б означало й поновлення усіх додаткових зобов'язань, як-то: порука, застава та ін., а це зовсім не відповідає потребам цивільного обороту. Більше того, аналіз першоджерел дає підстави дійти висновку, що боржник, який передав відступне, загалом відповідав перед кредитором за обіцяні переваги й приховані недоліки переданої речі, так само як продавець.

Список використаних джерел:

1. *Волкова, Т. А.* Договорные основания прекращения обязательств [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Таисия Алексеевна Волкова. – Самара, 2006. – 183 с.;
2. *Дернбург, Г.* Обязательственное право [Текст] : монография / Г. Дернбург ; пер., под ред. П. Соколовского. – 3-е изд. просм. и согл. с 7-м изд. подлинника приват-доц. А. Э. Вормсом и И. И. Вульффертом. – Москва : Печатня А. И. Снегиревой, 1911. – 396 с.